

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

Historien i tidningsklipp – tidningsklipp i historien

Klipp i arkiv, dagbok och bokfilm

Av Johan Jarlbrink

Under första världskrigets livsmedelsbrist och dyrtid upprättades i Sverige Statens Folkhushållningskommission med ansvaret att kontrollera, distribuera och ransonera livsmedel. Arbetet handlade emellertid inte bara om mat. I ransoneringens spår florerade ofta rykten om hemliga livsmedelslager och orättvisa tilldelningar. Därför inrättade kommissionen även en upplysningsavdelning, som fick i uppgift att kartlägga opinionen ute i landet och vid behov tillbakavisa falska beskyllningar och rykten. Medlet därför var att systematiskt bevaka omkring 400 tidningar och tidskrifter, klippa ut artiklar av intresse, ordna dem efter ort och datum och klistra in i böcker, för att därefter skicka ut beriktiganden till tidningar där felaktigheter och missförstånd hade förekommit.¹

I juli 1917 gjorde en reporter på *Dagens Nyheter* ett besök på Folkhushållningskommissionens upplysningsavdelning. I artikeln redogjordes inte bara för det opinionsbildande arbetet utan också för själva klipparbetet och arkiveringen av klippen. Vid tiden för besöket hade man samlat in omkring 20 000 klipp, inklustrade i åtskilliga tjocka böcker. Notiser om prisstegringar, insändare om smuggelaffärer och artiklar om potatisnöden och kaffeeländet – allt fanns här samlat. Det man nu var sysselsatt med, var att göra en katalogisering av materialet efter ett amerikanskt system med

1. Se skrivelsen 2564 16.6.17 "ang. upprätt. av en upplysningsavdelning och utgiv. av ett veckoblad", Statens Folkhushållningskommissions arkiv, Upplysningsavdelningen, Riksarkivet (RA); samt Karl Hildebrand, *De svenska statsmakterna och krigstidens folkhushållning 1918* (Stockholm 1919) s. 353–355. Arbetet med denna artikel har möjliggjorts genom ett generöst stipendium från Helge Ax:son Johnsons Stiftelse.

Fil. dr Johan Jarlbrink, f. 1978, forskar och undervisar i medie- och kommunikationsvetenskap vid Linköpings universitet samt i pressvetenskap vid Lunds universitet. Jarlbrink disputerade 2009 på avhandlingen *Det våras för journalisten: symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal*. För närvarande forskar han om hur tidningar lästes, klipptes, samlades och användes decennierna kring sekelskiftet 1900.

Adress: Institutionen för kommunikation och medier, Box 201, 221 00 Lund
E-post: johan.jarlbrink@liu.se

katalogkort med hänvisningar till klipp om olika ämnen. När man sökte extra anslag från regeringen hänvisade man till att detta skulle vara av värde inte minst för kommande generationers historiker. Pressen var, påpekades det, "som en spegel som återger bilder ur det levande livet". Men när dagens tidning inte längre var aktuell blev den oftast makulatur, och i biblioteken sparades tidningar bara i väldiga folianter där det var svårt att hitta vad man sökte bland hundratusentals spalter. Ett klipparkiv kunde underlätta sökandet, men utan ett systematiserat register blev samlingen oöverskådlig och svår att använda. Med ett välordnat register däremot "kunna en kommande tids kritiska forskare bara sätta fingret på ledningskortet i systemet för att få tag i hur vi lidit".²

Frågan om Folkhushållningskommissionens klipparkiv belyser ett tema som också är centralt inom nyare kulturhistorisk medieforskning. Medier ses där på samma gång som en del av historien och som själva förutsättningen för kunskaperna om den. Möjligheterna att utforska historien är med andra ord helt beroende av hur medier har bevarats för eftervärlden.³ Varje tid skapar sina egna arkiv utifrån sina mediala förutsättningar. Vad arkiven innehåller och hur de ordnats beror på de lagringsmedier och dokumentationssystem som samtidigt reglerat vad som under en given period varit möjligt att bevara. Minnet av det förflutna skiljer sig således beroende på om arkivbeståndet utgörs av handskrivna dokument eller rörliga bilder, och hur beståndet har ordnats.⁴

Syftet med denna artikel är att undersöka hur tidningspressen användes och betraktades av dem som på olika sätt ville kartlägga och bevara tidningsklipp om händelser, personer och ämnen vid 1900-talets början. I vilken situation uppstod denna vilja att samla och ordna tidningsmaterial i form av klipp? Hur diskuterades och användes tidningsklipp som minnen av samtiden för framtiden? Och hur ser de arkiv och samlingar ut som klippandet resulterade i? Det är den dåtida klippdiskursen och dess betydelse för att forma arkiven och samlingarna som står i fokus.

De klippssamlingar som undersöks är Allan Holmströms klippdagböcker, Sigtunastiftelsens klipparkiv och Erik Lindorms utgivna klippssamlingar i

2. D.B.m. [signatur], "Ett arkiv av tidningsklipp", *Dagens Nyheter* 11/7 1917.

3. Se t.ex. Wolfgang Ernst, *Sorlet från arkiven: ordning ur oordning* (Göteborg 2007); Lisa Gitelman, *Always already new: media history and the data of culture* (Cambridge 2006) s. 5; Pelle Snickars, "Mediearkeologi: om utställningen som mediearkiv", i Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (red.), 1897: *mediehistorier kring Stockholmsutställningen* (Stockholm 2006).

4. Pelle Snickars, "Arkivet – ett medium?", *Arkiv, samhälle och forskning* (2005: 2).

bokfilmsformat. Urvalet är begränsat men belyser ändå något av klippdiskursens utbredning. I början av 1900-talet samlades och användes tidningsklipp i de mest skiftande sammanhang. Klippen fick emellertid olika betydelse i olika typer av samlingar, och det är några av dessa betydelser som undersöks utifrån de tre exemplen. Holmströms klippdagbok belyser hur en enskild person använde tidningar för att orientera sig i världen och för att minnas vad han själv varit med om. Sigtunastiftelsens arkiv representerar ett mer institutionellt samlande, med utarbetade kriterier för urval och indexering och med syftet att bevara "allt". Bokfilmen är ett tidigt och i samtiden mycket uppmärksammat exempel på hur tidningsklipp kunde användas för att gestalta historiska skeenden. Avsikten är inte att åstadkomma någon fullständig kartläggning utan att peka på övergripande drag, likheter och skillnader.

Att kontrollera tidningsfloden: Pressens meta-medier

Alltsedan boktryckarkonstens genomslag har varje generation upplevt ett informationsöverflöd: att allting nuförtiden går så snabbt och att aldrig förr har medier haft ett sådant inflytande.⁵ Samtidigt som medieutbudet ökat har det därför också upprättats en lång rad meta-medier, det vill säga medier för att organisera medier och skapa överblick: bibliografier, register, tv-tablåer, sökmotorer och så vidare.⁶ Kring sekelskiftet 1900 skapades flera meta-medier för att samla och överblicka tidningsmaterial.⁷

Den svenska pressens totalupplaga ökade från något hundratusental vid 1870-talets början till omkring två och en halv miljon i slutet av 1930-talet. År 1919 hade landet 235 dagstidningar, ett antal som sedan dess inte överskridits. Utgivningstätheten ökade och tidningarna fick större format och fler sidor.⁸ Den ökade utgivningen och läsningen av tidningar skapade möjligheter för människor att orientera sig i världen, men informationsflödet upplevdes samtidigt som ett hot om motsatsen: Hur var det möjligt att orientera sig bland dessa enorma textmängder? Oskar Heinrich

5. Se t.ex. Ann Blair, "Reading strategies for coping with information overload ca. 1550–1700", *Journal of the history of ideas* 64:1 (2003) s. 11–28.

6. Frank Hartmann, "Wissengesellschaft und Medien des Wissens", *SWS-Rundschau* (2002:3) s. 257.

7. Ellen Gruber Garvey, "Scissoring and scrapbooks: nineteenth-century reading, remaking, and recirculating", i Lisa Gitelman & Geoffrey B. Pingree (red.), *New media, 1740–1915* (Cambridge & London 2003) s. 209–212.

8. Johan Jarlbrink, *Det våras för journalisten: symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal* (Stockholm 2009) s. 12, 186.

Dumrath hävdade i sin kulturhistoria från 1901 att om utgivningen fortsatte i samma takt skulle pressen ”dränka världen i papper”.⁹ Filosofen och civilisationskritikern Vitalis Norström menade i sin bok *Masskultur* (1910) att den ständiga strömmen av snabba nyheter retade nerverna till den grad att människor blev avtrubbade och alienerade: ”[V]ilken psykisk energi måste inte läggas ned bara på att läsa dagens tidningar, diskutera dagens frågor med våra bekanta, med ett ord på att balansera den öfverströmmande mängden af flyktiga och värdelösa intryck och dito idéassociationer, framförda i brokigheten, oron och jäktet rundt omkring oss”.¹⁰

Vetenskapshistorikern Anke te Heesen är den forskare som ägnat klipp-samlandet störst uppmärksamhet. I *Der Zeitungsausschnitt: ein Papierobjekt der Moderne* (2006) tar hon sin utgångspunkt i sekelskiftets tidningsutgivning och ser klippsamlandet som ett svar på vad som då uppfattades som ett informationsöverflöd. I takt med att utgivningen ökade blev allt fler människor och verksamheter beroende av tidningarna för att marknadsföra, informera och orientera sig. Partier, föreningar och sällskap skaffade sig tidningar och det växte fram ett annons- och reklamväsen som saluförde utrymme i spalterna. De dagliga tidningarna blev massmediet för alla som ville följa med sin tid. Avdelningar för matrecept, litteratur, idrott, politik, världskrig och vett och etikett gjorde tidningen till en omistlig del av såväl offentliga angelägenheter som den enskildes vardag.¹¹

Vid samma tid uppstod en marknad för företag som erbjöd sig att hjälpa till att skapa överblick över den ökande utgivningen. År 1879 startade i Paris den första kända klippbyrån som klippte artiklar om ämnen och personer åt betalande kunder.¹² I Sverige grundades klippbyrån Argus i Stockholm år 1898, och 1903 startade Svenska Telegrambyrån en avdelning som erbjöd samma tjänster. Kunder fanns både bland allmänheten och offentliga och enskilda institutioner.¹³ Som exempel på klippbyråernas prenumeranter nämner Heesen den som ville starta ett företag och som behövde göra sig en bild av marknaden och konkurrenterna. Men till

9. Oskar Heinrich Dumrath, *Från andra kejsardömets fall till seklets slut 1870–1900: politisk och kulturhistoria efter de bästa källor* (Stockholm 1901) s. 371.

10. Vitalis Norström, *Masskultur* (Stockholm 1910) s. 20.

11. Anke te Heesen, *Der Zeitungsausschnitt: ein Papierobjekt der Moderne* (Frankfurt am Main 2006) kap. 3.

12. Heesen (2006) s. 78.

13. ”En byrå för tidningsurklipp, benämnd Argus”, *Stockholms Dagblad* 13/12 1898; samt ”Berättelse om Aktiebolaget Svenska Telegrambyråns förvaltning” 1903 & 1909, Svenska Telegrambyråns arkiv, XVIII Övrigt, vol. 5 (RA).

kunderna hörde också författare och konstnärer som prenumererade på recensioner och kommuner som ville ha alla klipp om staden och regionen.¹⁴ Ett vetenskapshistoriskt intressant fall handlar om fysikern Ernst Gehrcke som prenumererade på texter om Albert Einstein och relativitetsteori. Dessa använde han senare för att försöka leda i bevis att relativitetsteoris genomslag byggde på massuggestion.¹⁵

Också för tidningsläsare som klippte och sparade artiklar på egen hand fanns det hjälp att få. I Sverige saluförde Wilhelmssons Boktryckeriaktiebolag en särskild bok för klippssamlare åren kring sekelskiftet. Boken med register och färdiggummerade sidor var enligt reklamen lämplig bland annat för vetenskapsmän, politiker, konstnärer, affärsmän och lärare, ”för enhvar som förstår läsa tidningar, d.v.s. klipper det bästa av dessas innehåll”.¹⁶

Samtidigt som enskilda läsare skapade egna klippssamlingar skapades på en övergripande nivå bibliografier över periodiskt utgivna skrifter och indexerings av hela tidningsårgångar. Det var säkert ingen slump att en svensk tidningsbibliografi utkom just kring sekelskiftet, Bernhard Lundstedts *Sveriges periodiska litteratur* I–III (1895–1902). Under några år i början av seklet gjordes också ett försök att skapa ett register över texterna i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.¹⁷

Med Marshall McLuhan kan den moderna dagstidningen beskrivas som ”en mosaik av icke sammanhängande skärvor i ett fält som hålls ihop av tidningens datum”.¹⁸ Att systematiskt samla och sortera tidningsklipp är att bryta sönder denna mosaik och skapa nya mönster. Heesen utgår från en definition av tidningspressen som betonar dess aktualitet, periodicitet, publicitet och universalitet. Definitionen är möjligen anakronistisk men tydliggör ändå att man med sax och klister kunde göra tidningarna till något bestående, privat och avgränsat.¹⁹ Att klippssamlingen alltid är något annat än tidningarna i original är något som skiljer klipparkivets ordning från många andra arkiv – och det som skiljer ”samlingen” från ”arkivet”. Enligt provinensprincipen, som sedan sekelskiftet 1900 tillämpats inom svenska statliga arkiv (liksom i de flesta länder), skall handlingarnas ordning i arkivet följa den ordning de haft inom de verksamheter som skapat

14. Heesen (2006) s. 86–88.

15. Heesen (2006) kap 5.

16. ”Bok för tidningsurklipp”, *Svensk Lärartidning* (1891) s. 576; samt annons (1900) s. 15.

17. Simon Aberstén, *Register till Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* (Göteborg 1901–1905).

18. Marshall McLuhan, *Media: människans utbyggnader* (Stockholm 1999) s. 262.

19. Heesen (2006) s. 10.

handlingarna. Arkivet skall således anpassa sig till en ursprunglig ordning hos arkivskaparen – exempelvis en förvaltning eller ett företag. Handlingarna får absolut inte omorganiseras efter ämnesinnehållet: "A subject arrangement is alien to their nature."²⁰ Kungliga biblioteket förvarar tidningar på ett sätt som påminner om dessa principer – varje tidningstitel för sig inbunden i årgångar. I ett klipparkiv strävar man i stället efter att sönderdela tidningarna, göra ett urval och organisera materialet enligt andra logiker än de som varit rådande i de tidningar där det ursprungligen publicerats. Detta gör att urvalskriterier och kategoriseringar är särskilt viktiga inom ett klipparkiv.

Såväl indexeringar som klippssamlingar kan ses som svar på den ökade tidningsutgivningen decennierna kring sekelskiftet 1900 – som pressens meta-medier. Olika meta-medier följde emellertid olika logiker och bevarade och ordnade tidningsmaterialet på olika sätt och för olika syften. Flera skillnader finns exempelvis mellan privat och institutionellt klipp-samlade.

Allan Holmströms klippdagböcker

En av alla dem som på egen hand klippte och klistrade in material från tidningarna var Allan Holmström (1871–1963), uppväxt på Kungsholmen i Stockholm. Från 1899 bodde han i Södertälje där han kom att arbeta på Svenska Centrifugaktiebolagets kontor. Holmströms dagböcker med inklistrade tidningsklipp finns i Nordiska museets arkiv, bevarade för åren 1877 till 1962.²¹ Flertalet årgångar är fulla av tidningsartiklar och bilder ur tidningarna. Holmström gick ofta på Operan och utövade idrott under både sommar- och vinterhalvåret. Dessa intressen kan avläsas i de klipp han klistrat in i dagboken. Recensioner av operaföreställningar och bilder av uppburna sångare står sida vid sida med klipp om resultatet från roddmästerskap och bilder på senaste skridskostjärnan. Holmström följde även in- och utrikespolitiken med saxen i hand. Hösten 1899 finns exempelvis flera klipp om rättegången mot Dreyfus, som han också kommenterade i sin egen text: "*Dreyfus är ånyo dömd. Denna gång till 10 års fängelse inom*

20. Lars Näslund, "Ursprunget till ursprungsprincipen: en studie i riksarkivets historia", i *Arkivverksamhetens institutionalisering* (Härnösand 2000) s. 19–23; Theodore Schellenberg citerad i Sven Spieker, *The big archive: art from bureaucracy* (Cambridge & London 2008) s. 17.

21. Allan Holmströms arkiv, ACC.NR 1994/010:1, Nordiska museets arkiv. För en utförligare genomgång av klippdagboken, se Johan Jarlbink, "En tidningsläsares dagbok: Allan Holmströms klipp och läsvanor 1877–1962", i *Presshistorisk årsbok* 2010.

Frankrike. Uselt, Skamligt!” Samma dag finns en inklistrad notis med rubriken ”Dreyfus dömd”.²²

De klipp han klistrat in handlar ofta om aktualiteter för dagen. Små radannonser om kvällens teaterföreställning, korta notiser om vem som vunnit helgens skridskotävling, gårdagens väderlek, en rubrik om engelsmannens senaste förlust i kriget mot boerna. I dagbokstexterna han själv har skrivit vävs nyheterna från omvärlden in i det enskilda livets angelägenheter, exempelvis den 27 juni 1910: Henrik Morén har vunnit Hjälmaren runt, det är mulet väder, mycket att göra på kontoret, mina blommor står i full blom, Jakobsson vann 10-kampen i Malmö, en svensk vann maraton i Christiania, en regnskur på kvällen. Texten byggs på allteftersom dagen går och han tar del av morgon- och kvällstidningarnas uppdateringar.

Holmström intresserade sig för mycket, men inte för allt. Vissa texttyper saknas helt i klippdagboken. Opera- och filmrecensioner klistrade han ofta in, men annars finns i stort sett inga kulturartiklar sparade. Och även om han följde dagspolitiken med stort intresse valde han bort ledartiklarna. Det var det korta och dagsaktuella som var värt att spara på. På 1910-talet handlade både klipp och anteckningar till stor del om Holmströms biografbesök, aktuella filmer och filmstjärnor. I slutet av 1920-talet var det i stället radion som lockade. Även när nya medier fångade hans intresse fortsatte han emellertid att klistra in tidningsklipp i dagboken. Vita dukens stjärnor och radions röster kunde bara sparas indirekt, genom utklippta porträtt och radiotablåer från tidningarna.

Holmström anger inte vilka tidningar och datum som klippen är hämtade från. Många klipp är av dagsaktuell nyhetskaraktär och sannolikt klippta dagarna kring det datum då de klistrades in i dagboken. Andra klipp visar händelser och platser som fungerade som mer allmänna tidsmarkörer, exempelvis bilderna på Nybrovikens skridskois kring år 1890 eller Södertälje kallbadhus sommaren 1906. När jag år 2009 bläddrar i dagböckerna slås jag flera gånger av misstanken att en del klipp är av långt senare datum än de situationer de dokumenterar. Tidningsfotografier inklistrade 1888 har misstänkt god upplösning. En text inklistrad 1890 har en rubrikstil som var betydligt vanligare några årtionden senare. Och på klippens baksidor syns ibland klädannonser som inte alls stämmer överens med modet de år som de är inklistrade i dagboken. I sällsynta fall kan ett klipp spåras direkt till

22. Allan Holmströms dagbok 11/9 1899. Kursivering i original.

ursprungsspalten. På baksidan av en illustration av Eldkvarn i lågor, inklisterad 1878, samma år som branden, finns delar av en rubrik: ”en på Schipper St”, samt textförfattaren Rudolf Värnlund. Med hjälp av Per-Olof Mattssons Värnlundbibliografi (1988) kan novellen ”Galningen på Schipper Straat” och illustrationen av Eldkvarn spåras till *Stockholms-Tidningen* den 28 oktober 1928.²³ En 57-årig Holmström har här kompletterat vad han missat i sin ungdom, men inte angett att klippet är av långt senare datum.

Klippdagboken är därför ingen löpande dokumentation av tidningsinnehållet eller ens tidningsläsningen dag för dag. Här infogas klipp från olika tider och skeden i livet, ibland i flera lager, allteftersom han finner något som passar in. Att klistra in nya klipp i den flera år gamla dagboken kunde vara ett sätt för Holmström att rekonstruera vad han varit med om – eller tyckte att han borde ha varit med om – men missat att föra in när det en gång hände. Så länge det fanns plats för nya klipp var klippdagboken och livsberättelsen ett aldrig avslutat projekt.

När Holmström klippte ut texter och bilder utan att ange källorna klippte han också av kopplingen till tidningen. I dagboken infogades klipp i dagboksmediet där de fick en samtidig existens och blev del av en livsberättelse, underkastade den enskildes hågkomster och rekonstruktioner.²⁴ I detta har Holmströms klippdagbok mycket gemensamt med så kallade *scrapbooks* som var mycket vanliga i framför allt England och Nordamerika decennierna kring sekelskiftet 1900. För att hitta en bok krävdes i regel bara uppgifter om författare och titel. Eftersom tidningar ofta inte sparades som böcker behövde man klippa ut texterna för att kunna återvända till dem, och detta skapande av personliga textsamlingar blev ett populärt folknöje. I scrapbooks samlades matrecept, poesi, bilder, resereportage, vetenskapsnotiser et cetera, men även privata brev, bokmärken, biljetter och dyligt.²⁵ När tidningen förlorat i nyhetsvärde fick texterna ett personligt värde för den som klippt och klistrat in dem i ”sin” samling. Därmed gjorde klipparna något eget av de massproducerade texterna och skapade original genom att föra samman kopior. I klippboken saknas ofta referenser, och den som i efterhand vill referera till en text däri måste ange själva boken som källa.²⁶

Holmströms och andras samlande där klippen klistrades in och fick be-

23. Per-Olof Mattsson, *Rudolf Värnlund: en bibliografi* (Stockholm 1988) s. 29.

24. Jämför Claire Farago, ”Scrap as it were: binding memories”, *Journal of Victorian culture*, 10:1 (2005) s. 116.

25. Garvey (2003) s. 211, 220.

26. Garvey (2003) s. 207–210, 214.

tydelse som en del av personen och livsberättelsen avvek kraftigt från vad klippexpertisen rekommenderade. År 1928 undrade en insändarskribent i den amerikanska tidskriften *Science News-Letter* vilket som var det bästa sättet att ordna sin scrapbook. Bäst var, fick skribenten veta, att inte skaffa någon scrapbook över huvud taget. Klippen skulle snabbt kunna införas i samlingen, vara mobila och klassificerade efter ämne. Inget klister skulle användas och ingen bok. Klippen skulle i stället förvaras lösa i kuvert eller mappar med påskrift utanpå och dessa i sin tur sorterade i lådor i enlighet med bibliotekens klassifikationssystem. På så sätt var klippen lätta att hitta och möjliga att flytta om man så önskade.²⁷ Detta sätt att organisera klippen var också det som rekommenderades för kontorister som behövde använda tidningsklipp i sitt arbete – och det behövde alla kontorister enligt handboken *Hur den praktiske mannen arbetar* (1920). Helst borde man även använda ett kortregister:

För att åstadkomma en praktisk registrering lägger man upp ett kortregister med kort i det vanliga formatet 7,5 x 12,5 cm. Korten ordnas alfabetiskt efter behandlade ämnen. På varje kort antecknas den allmänna gruppen, dit det hör, tidningens eller tidskriftens namn och datum, numret på sidan och artikelns närmare innehåll.²⁸

Här var tanken att klippen skulle användas och vara nyttiga och de måste därför sorteras på ett sådant sätt att de gav största möjliga återbäring. Klippsamlandet var i detta sammanhang inte en trevlig förströelse; det var snarast en plikt och en verksamhet som krävde experter.

Klipp på biblioteken och frågan om ett tidskriftsindex

I USA, där klippsamlandet i det närmaste var en folkrörelse, inkluderades tidningsklippen när Melvil Dewey utarbetade sitt klassifikationsindex för bibliotek: "the plan has proved of great service in preserving newspaper clippings in large envelopes arranged by class numbers". Deweys företag Library Bureau saluförde även album och mappar för såväl bibliotek som privata klippsamlare.²⁹ Också i Sverige intresserade sig biblioteksföreträdare så småningom för pressmaterialets användning och bevarande. Folkskol-

27. Edwin E. Slosson, "How to keep scraps", *Science News-Letter*, juli 1928, s. 53f.

28. *Hur den praktiske mannen arbetar: hur man lär sig arbeta systematiskt, organisera sig själv, sitt kontor och sin verksamhet* (Stockholm 1920) s. 139.

29. Melvil Dewey, *Decimal classification and relative index for arranging, cataloging and indexing public and private libraries and for pamphlets, clippings, notes, scrap books, index rerums etc* (Boston 1885) s. 6of.

läraren Georg Lindberg menade i *Biblioteksbladet* 1917 att varje tidningsnummer innehöll artiklar, uppsatser och litterära alster som skulle vara av stort värde för dem som använde biblioteken, inte minst skolbiblioteken. Ändå gjordes ingenting för att ta tillvara texterna. Av utrymmesskäl var det uteslutet att spara på tidningarna i sin helhet, men en lösning vore att göra urklipp och klistra in i böcker efter ämne och datum. Det som ansågs intressant var framför allt ”värdefull litteratur”, det vill säga en mindre del av tidningen, ”då största delen av vad en daglig tidning innehåller icke är värt att sparas”. Av bestående värde var i första hand skönlitteratur, kulturartiklar och inlägg i pågående debatter – merparten av nyhetsmaterialet fanns det däremot ingen anledning att spara på, menade Lindberg.³⁰

I en entusiastisk kommentar framhöll folkskolläraren K.J. Österberg att en ”rikhaltig ’klipp-samling’ skulle komma att utgöra en pärla i ett studie-cirkelbibliotek”. Alla medlemmar kunde få i uppgift att till varje möte ta med sig aktuella klipp om exempelvis hembygdkunskap eller nykterhetsfrågan. Efter att artiklarna diskuterats kunde de sättas in i för ändamålet tillverkade mappar ordnade efter datum och ämne enligt samma principer som katalogiseringen av böcker. Även om syftet i första hand var att öka intresset för samhällsfrågorna i det omedelbara studiecirkelarbetet, kunde en dylik klippssamling också utgöra ett bidrag till ”skapandet och bevarandet av ett rikt kulturarv åt kommande tider och släkten i vårt land”.³¹

När det gällde pressmaterialets organisering på ett nationellt plan var det vid den här tiden aldrig aktuellt med någon storskalig indexering av dagstidningarnas innehåll. Detta skulle vara alltför arbetsamt och dyrt, menade förstebibliotekarien Simon Aberstén när frågan diskuterades inom Sveriges allmänna biblioteks-förening 1917. Och han borde veta, för det var han som förtecknat innehållet i fem årgångar av *Handelstidningen* vid seklets början. Mer angeläget var att skapa ett register över tidskriftsartiklar. Också i detta sammanhang gjordes klart att det som var av bestående värde var litterära alster och ”viktigare originalartiklar”. Facktidningar och litterära tidskrifter borde därför indexeras i sin helhet, och populära publikationer som *Idun* mer selektivt med avseende på bidrag av ”mera kända författare”. Ett hanterligt tidskriftsindex skulle vara av stort värde för vetenskaplig forskning, populärvetenskap och folkbildning.³²

30. Georg Lindberg, ”Dagspressen och biblioteken”, *Biblioteksbladet* (1917) s. 173f.

31. K.J. Österberg, ”Om tidningsurklipp”, *Biblioteksbladet* (1917) s. 240–242.

32. Simon Aberstén, ”En svensk tidskriftsindex”, *Biblioteksbladet* (1917) s. 216–218.

När klipp och förteckningar diskuterades inom biblioteksvärlden 1917 ville man alltså att klipparbetet vid de mindre biblioteken skulle byggas på frivilliga krafter och den storskaliga indexeringen på en central biblioteksinstans. Det tänka urvalet var emellertid likartat i båda fallen: Det var "värdefull litteratur" som skulle tas till vara. De dagsaktuella texter och bilder som Holmström samlade var ingenting som biblioteken kunde intressera sig för. Säkert hade bibliotekstraditionen en viss betydelse för urvalet. Bibliotekarierna var ju vana att hantera längre texter av kända författare, medan anonyma småtryck och visuella material kategoriserades som "okatalogiserat".

En distinktion kan göras mellan studiecirkelns klippsamlande å ena sidan och å andra sidan indexering och samlande för framtida bruk. Det man samlar för att använda i ett pågående arbete kan sägas utgöra ett "funktionsminne", och samlandet för eftervärlden för ett "lagringsminne". Lagringsminnet "intresserar sig för allt; allt är lika viktigt"³³ – åtminstone i teorin: man vet inte vad framtida generationer kommer att efterfråga och inom statliga arkiv finns dessutom en plikt att spara på allt. I praktiken innebär "allt" dock ofta ett urval, inte minst av arbetsekonomiska orsaker och utrymmesbrist. Men som i fallet med klippsamlingarna finns ibland också värderingsmässiga orsaker: en del tidningsmaterial var inte "värt" att sparas på. Studiecirkelns funktionsminne påminner en del om Folkhushållningskommissionens. I båda fallen klippte man för att kartlägga och bearbeta frågor i samtiden – även om man retoriskt gärna sökte stöd för verksamheten genom att hänvisa till den framtida nyttan. I praktiken tenderar arkivtyperna att glida in i varandra genom att funktionsminnet kommer att innehålla så mycket att det börjar fungera som ett lagringsminne. Sigtunastiftelsens klipparkiv är ett exempel på det.

Minnet av (nästan) allt: Sigtunastiftelsens klipparkiv

Sigtunastiftelsen skapades av Manfred Björkquist år 1917 som ett centrum för undervisning och en kristen mötesplats. Redan i skriften *Kyrklig folkhögskola* (1908) hade Björkquist framhållit tidningsläsningens betydelse för att orientera sig i omvärlden: "Att lära sig läsa tidningar är ej det minst nödvändiga för blivande medborgare."³⁴ I en programförklaring 1917 betonade han att stiftelsens bibliotek skulle hålla sig med ett stort

33. Ernst (2007) s. 65.

34. Manfred Björkquist, *Kyrklig folkhögskola* (Uppsala 1908) s. 12.

antal tidskrifter, ”in och utländska, illustrerade och oillustrerade, populära och vetenskapliga”.³⁵ Kanske inspirerades Björkquist av den samtida diskussionen om tidningsklippens värde för studiecirklar. Redan under stiftelsens första år skapades nämligen en klippsamling att använda i undervisningssyfte, när eleverna skulle hålla föredrag eller skriva uppsats om aktuella ämnen.³⁶

Till en början hade en bibliotekarie klippsamlandet som bisyssla. På alla klipp noterades tidningens namn och datum, men de tycks inte ha sorterats i enlighet med något övergripande system. I takt med att samlingen växte krävde den emellertid mer arbete och bättre ordning. I mitten av 1920-talet fick en särskild arkivarie hand om klipp. De kom nu att ordnas i enlighet med Sveriges allmänna biblioteksförerings nyligen antagna ämnesklassificering för böcker – SAB-systemet.³⁷ Från mitten av 1920-talet klipptes dagligen artiklar ur mellan 15 och 25 dagstidningar. Förutom Stockholms- och storstadstidningarna klippte man de större landsortstidningarna, samt en dansk, en finsk och en norsk tidning. Antalet klipp ökade mycket kraftigt under 1930- och 1940-talen. I mitten av 1930-talet var man uppe i omkring 100 000 klipp, 1939 i 175 000 och 1942 i 250 000 klipp.³⁸ År 1951 skrev arkivets föreståndare, major Yngve Nordenskjöld, att man samlat 600 000 klipp inom 3 000 ämnen och därutöver 30 000 biografier, instoppade i 30 000 kuvert förvarade i 650 lådor.³⁹

Inledningsvis klipptes främst artiklar inom stiftelsens huvudsakliga intresseområden: religiösa frågor och undervisning. I den första klippkatalogen är det just bokstaven C – religion – som har flest underrubriker.⁴⁰ Snart vidgades emellertid bevakningsområdet till allt fler områden. Kultur, politik, och debatter hörde till det som klipptes. Redan i den första katalogen fanns under bokstaven T – teknik – underrubrikerna bostäder, radio och flygning. Under R – idrott – hittade man klipp om bilismen, gym-

35. Manfred Björkquist, *Sigtunastiftelsen: ett ord om hvart den syftar* (Uppsala 1917) s. 12.

36. Elisabeth Aulén, "Biblioteket", i Harry Johansson (red.), *Sigtunastiftelsen tjugofem år* (Stockholm 1942) s. 246–248.

37. Aulén (1942) s. 246; Leif Jonsson, "Sigtunastiftelsens klipparkiv", i Berit Carlström (red.), *Sigtunastiftelsen: en vandring genom tid & rum* (Stockholm 2007) s. 170.

38. Enligt beräkningar i Manfred Björkquist, *Redogörelse för Sigtunastiftelsens verksamhet år 1936* (Sigtuna 1937) s. 13; Yngve Nordenskjöld, "Sigtunastiftelsens klipparkiv", maskinskriven redogörelse daterad april 1939, låda N8 93, Sigtunastiftelsens klipparkiv (SK); Aulén (1942) s. 247.

39. Yngve Nordenskjöld, "Sigtunastiftelsens klipparkiv", maskinskriven redogörelse daterad juli 1951, låda N8 93 (SK).

40. "Katalog över Sigtuna-stiftelsens klipparkiv", odaterad, låda N8 93 (SK).

nastik, scoutrörelsen och sport.⁴¹ I 1940-talets början förklarades avsikten vara att arkivera klipp om "alla rörelser i tiden".⁴²

Länge var det elever och lärare vid stiftelsen och från närbelägna skolor som dominerade bland arkivets användare. Men allteftersom samlingen växte – från ett funktionsminne till ett lagringsminne – sökte sig också forskare och författare till arkivet för att utforska historien. I artiklar om klipparkivet lyfte man exempelvis ofta fram att Erik Hjalmar Linder suttit i arkivet under arbetet med sin litteraturhistoria *Fyra decennier av 1900-talet* (1949): "I klipparkivet har han haft den litterära diskussionen samlad."⁴³

Litteraturhistorikerns särskilda intresse för arkivet är ett uttryck för att det, trots ambitionen att klippa "så gott som alla ämnen", fanns en föreställning om att vissa ämnen och materialtyper var angelägnare att klippa än andra.⁴⁴ I major Nordenskjölds sammanställning från 1951 utgör en sjättedel av klippen bokrecensioner – vilket naturligtvis inte avspeglar litteraturens och recensionernas relativa del av tidningarna. I sina redogörelser för urvalet förklarade Nordenskjöld att de texter som prioriterades var översikter i form av ledare, krönikor och "streckare", samt resebrev, diskussionsinlägg och litteratur- och konstkritik.⁴⁵ Att olika texter hade olika värde framkom också i ett reportage om arkivet från 1949, där Nordenskjölds arbete skildrades: "Med ett par skarpa ögon, som inte släpper något av värde förbi, och en lika skarp sax, som klipper bort allt det oväsentliga, kammar han sen en rad år tillbaka igenom de dagstidningar, som vi vanliga läsare bara hinner hastigt ögna över och sen lika hastigt glömma."⁴⁶ I en jubileumsskrift några år tidigare drogs gränsen mellan väsentligt och oväsentligt vid dagsnyheterna: "I huvudsak klippas endast artiklar, sällan mindre notiser och dagsnyheter."⁴⁷ I en senare genomgång av klippkriterierna hette det att "[v]i föredra signerade artiklar."⁴⁸

41. *Ibid.*

42. "Enastående klipparkiv på Sigtunastiftelsen", *Stockholms-tidningen* 13/4 1941.

43. Anders W. Karlsson, "Sigtuna stiftelsens klipparkiv – Sveriges klaraste tidsspegel", *Svenska Journalen* 45 (1947). Se även Anders W. Mölleryd, "Klipparkivet", *Vår Kyrka* 7 (1955).

44. Aulén (1942) s. 247.

45. Nordenskjöld (1939), (1951).

46. Mauritz Edström, "Puls på tiden: ett besök i Nordens största klipparkiv", *Säningsmannen* 48 (1949).

47. Aulén (1942) s. 247.

48. "Utkast för klippning av tidningar", odaterat, låda N8 93 (SK).

Några klippexempel från arkivet tydliggör urvalskriterierna: Bränder är klassiska nyheter, så länge det har funnits tidningar har det rapporterats om bränder. Nästan varje dag innehöll dagspressen material om bränder och Holmström klistrade in åtskilliga brandklipp i sin dagbok. Hur har bränder arkiverats i Sigtunastiftelsens klipparkiv? Under rubriken "Brandväsen, brandskydd, brandkatastrofer m.m." finns åtta kuvert. De fyra första klippen som arkiverats är: "Brandkårerna i Stockholms förstäder och angränsande samhällen" (om brandkårernas organisation, *Socialdemokraten* 28/7 1922), "Borgerskapet befallas hänga en halvtunna på var sin vägg: Brandväsendet i Linköping i äldre tider" (*Östgöta Correspondenten* 23/9 1933), "Mordbrand och hur polisen tar reda på förövaren" (om polisarbete i Sverige, Tyskland och England, *Upsala Nya Tidning* 28/10 1933), samt "En sprutmönstring i Upsala på 1830-talet: En lustig skildring i Adolf Törneros brev" (*Upsala* 8/1 1934). Det som klipptes och sparades var översikter, inlägg i politiska frågor och historiska tillbakablickar, inte texter om dagsaktuella bränder. Detta gäller även för senare klipp från 1930-, 1940- och 1950-talen. Även om enstaka artiklar knyter an till enskilda bränder handlar det aldrig om bränderna i sig utan om lagstiftning, teknik, försäkringsskydd, offentliga utredningar, byggnadsregler och historia. Det första klippet som är en nyhetsartikel om en nyligen inträffad brand är från 1967.

En genomgång av klippen under rubriken "Cykling" – ett helt centralt ämne i exempelvis Holmströms samling – visar på samma tendens. Också här gäller att klippen handlar om lagstiftning, teknik och historia snarare än om aktuella cykellopp. Det var det tidsaktuella materialet om cyklingens förutsättningar som sparades, inte dagsaktuella sportresultat. I den mån klippen berör själva sporten handlar det om akademiker som utreder och tycker till om *fenomenet* cykelsport: "Cykeln – den alltjämt populäraste sporten: Några synpunkter och råd av med. lic. Åke Berglund." (*Upsala* 6/4 1937) Första klippet om en aktuell cykeltävling är från 1946 och under 1950-talet blev dessa klipp successivt fler.

Klipparkivet är naturligtvis mycket användbart för historiker med vitt skilda intresseområden, men det är viktigt att vara medveten om begränsningarna: arkivets minne är selektivt. Med hjälp av urvalskriterier och SAB-system omvandlades dagstidningarna till ett artikelbibliotek. Det paradoxala är att arkivet av dagstidningsklipp inte tycks ha premierat de korta dagsnyheterna, de anonyma notiserna och textfragmenten som var länkar i en ständigt pågående nyhetsuppdatering – det som utgjorde

huvudparten av dagspressinnehållet under 1900-talets första halva. Klipparkivet sparade och lagrade samtiden för eftervärlden, men texterna fick inte vara *alltför* samtida, då antogs de inte ha något värde för framtiden. Inte heller bilder prioriterades. Enligt en senare beskrivning togs de med "endast om de förtydligar texten eller 'håller samman' textspalterna".⁴⁹ Till det som inte togs med hör även annonserna. Ju mer boklik en text var desto större är sannolikheten att den klipptes och sparades: Texterna skulle vara avgränsade enheter – "översikter" och ledare (vad McLuhan från sin amerikanska horisont benämnde "tidningens enda 'bokliga' drag"⁵⁰) hellre än nyhetsartiklar som var en del av en pågående rapportering. Texterna skulle gärna diskutera "tidens frågor" och behandla traditionellt kulturella teman. Helst skulle också författarnamn eller signaturer vara utskrivna.

Som Markus Krajewski visat spredds bibliotekens ordningssystem till en rad andra verksamheter omkring sekelskiftet 1900 genom att katalogkort ordnade i kartotek etablerades som ett universalverktyg för registrering och indexering.⁵¹ Det var detta system som åsyftades när man på Folkhushållningskommissionen talade om ett "amerikanskt system med kort med hänvisningar".⁵² Och det var enligt samma system som handboken för den praktiske mannen ville att kontoristen skulle ordna sina tidningsklipp. Sigtunastiftelsens klipparkiv har aldrig använt katalogkort och heller inte förtecknat varje enskilt tidningsklipp. Registret, i form av böcker eller pärmar, förtecknade i stället ämnesrubriker och underrubriker med hänvisningar till kuvert och lådor. Ändå var det i någon mening bibliotekets logik som gjorde sig gällande: Tidningsspalterna betraktades med en bibliotekaries blick. Flera av Allan Holmströms klippdagböcker utgår till viss del från samma tidningar som stiftelsens arkiv – trots det är det sannolikt relativt få klipp som förekommer i båda samlingarna. Där Holmström fångades av sportnotisen stannade arkivarien för ledartikeln.

49. Margareta Gustafson, "Sigtunastiftelsens klipparkiv: en redogörelse för Sigtunastiftelsens tillkomst, klipparkivets historia, verksamhet samt arbetsmetoder", opublicerad TS-uppsats v.t. 1983, Kulturvetarlinjen, Uppsala universitet, s. 13. I Sigtunastiftelsens bibliotek.

50. McLuhan (1999) s. 219.

51. Markus Krajewski, *ZettelWirtschaft: die Geburt der Kartei aus dem Geiste der Bibliothek* (Berlin 2002).

52. D.B.m. [signatur], "Ett arkiv av tidningsklipp", *Dagens Nyheter* 11/7 1917.

En historia som känns igen: Erik Lindorms bokfilmer

Återkommande i beskrivningarna av klippssamlingarna från 1900-talets första halva är att tidningsklippen antogs upprätta förbindelser mellan då och nu: Att man kunde komma åt historien med hjälp av gamla tidningsartiklar och arkivera samtidigt för framtida utforskning genom att samla klipp. I Folkhushållningskommissionens klipparkiv behövde kommande generationer "bara sätta fingret på ledningskortet i systemet för att få tag i hur vi lidit".⁵³ Och med anledning av Sigtunastiftelsens klipparkiv hette det att "[t]idningarna är tidens spegel. Tack vare denna inrättning kan man fånga upp reflexer från den tid som glidit hän i det förflutna."⁵⁴ En tidningsklippare som tog spegelmetaforen på största allvar var författaren Erik Lindorm. Om honom och hans böcker finns det för övrigt många klipp i Sigtunastiftelsens klipparkiv.

När Gustaf V fyllde 75 år 1933 utgavs en lång rad hyllnings- och minnesskrifter för att högtidlighålla jubileet. En av de mera uppmärksammade böckerna var "bokfilmen" *Med kungen för fosterlandet*, "regisserad" av Lindorm. Bokfilmen – "egentligen blott ett vackrare namn för en välordnad klippssamling"⁵⁵ – bestod till största delen av klippta texter och bilder från 75 års tidningsutgivning, men även av utdrag ur böcker, protokoll och andra handlingar, avtryckta kronologiskt i redigerat skick, utan kommentarer eller någon särskild ordning.⁵⁶ Här blandades artiklar om strejker och riksdagsbeslut med annonser för varietéer och skomakare. Illustrationer av stora bränder stod sida vid sida med porträtten av kända författare och konstnärer – i samma blandning som i de tidningar Lindorm hämtat materialet från. I intervjuer i samband med utgivningen förklarade regissören att han velat "samla alla dessa tidningsklipp, som tillsammans bilda svenska folkets historia under sjuttiofyra år".⁵⁷ Under 1930- och 1940-talen gav Erik Lindorm ut uppföljande bokfilmer utifrån samma idé: om Sverige under Carl XIV Johan, Oscar I, Carl XV och Oscar II, samt en om första världskriget och en om Selma Lagerlöf. Återkommande var tanken att tidningarna representerade folkets historia, och att tidningarna gjorde det möjligt att återge själva *tiden*: "Jag har låtit tiden stiga fram som den

53. *Ibid.*

54. Anders W. Mölleryd, "Sigtunastiftelsens klipparkiv rik källa för forskare", *Reformatorn* 25/11 1951.

55. bmn. [signatur], "Levande historia i klippbild", *Morgontidningen* 22/12 1934.

56. Erik Lindorm, *Med kungen för fosterlandet: en bokfilm 1858–1933* (Stockholm 1933).

57. Griggs, "Lindorm fick en idé som blev en bokfilm om kungen", *Aftonbladet* 16/6 1933.

en gång levat i tidningsspalterna [...] Den får helt tala med sin egen röst.”⁵⁸

År 1908 hävdade den tyske historikern Martin Spahn att Otto von Bismarck var den första person vars historiska betydelse inte kunde förstås om man inte undersökte vad tidningarna skrivit om honom. Tidningspressen var en del av den moderna historien och därför var tidningar viktiga källor som historiker behövde ta på allvar.⁵⁹ Torvald Höjer (d.ä.) utvecklade liknande tankar i ett tal 1932. Telegraf, telefon, skrivmaskin och tidningar hade förändrat statsförvaltningens arbete. Arkiven från det senaste halvsekleket såg inte ut som arkiven från tidigare perioder. Beslut som fattats över telefon fanns ofta inte arkiverade och diplomaternas rapporter hade till viss del ersatts av tidningarnas nyhetsförmedling. De nya kommunikationsteknikerna förändrade därmed historikernas källor och metoder: ”i stället för medeltidens med stor möda sammanställda itinerarier tråda moderna tidningsnotiser eller rent av tågtidtabeller.”⁶⁰ I Lindorms bokfilmer var det just tidningsnotiserna som fick representera historien, fast här var det uttalade syftet inte att förklara eller förstå utan att visa upp. Även om flera av bokfilmerna var indelade efter regentlängderna var det inte kungligheter som stod i centrum. Lindorm ville i stället ”fånga en historisk epok”.⁶¹ Tanken var att återge Historien och Tiden, i varje fall landets och folkets historia: Svenska folkets historia är deras tidningar.

Lindorms bokfilmer utgör collage av texter, teckningar, rubriker, fotografier och annonser. *Med kungen för fosterlandet* inleds med att tidningarna tillkännager prins Gustafs födelse den 16 juni 1858. Gustafs liv följs därefter genom nedslag när han konfirmeras, blir myndig, gifter sig, får barn, åker utomlands, bestiger tronen, håller borggårdstal och fyller 70 och 75 år – allt förevisat i tidningstexter och fotografier. Händelser som ges utrymme är i övrigt bland annat ständsriksdagens avskaffande, Stockholmsutställningarna 1866, 1897 och 1930, Sundsvallsstrejken, förstamajdemonstrationer under 1880-talet, unionsupplösningen, motbokens införande och skotten i Ådalen. Mitt i denna kanon av historiska händelser finns emellertid också ett brokigt lapptäcke av småannonser, insändare, artiklar om maskiner och apparater, folkrörelser, författare och

58. Erik Lindorm, ”Förord”, i *Oscar II och hans tid: del 1, 1872–1889* (Stockholm 1934) s. 5.

59. Heesen (2006) s. 100f.

60. Torvald Höjer, ”Till frågan om den nyaste historiens källor: några metodologiskt-kritiska anmärkningar”, inträdestal i Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien 1932, tryckt postumt i *Historisk tidskrift* 58:1 (1938) s. 5.

61. Lindorm (1934) s. 5.

idrottsmän och företeelser som en gång varit alla tidningars huvudnyhet men som sällan gavs utrymme i traditionella historieböcker: "Malmska hvalens exposition" 1866, Stockholms flygvecka 1910 och mycket annat.

Att verklighetens överskådliga mångfald representerades med så många och brokiga detaljer tycks ha varit viktigt för intrycket att bokfilmerna förevisade historien så som den en gång utspelat sig och upplevts. *Med kungen för fosterlandet* samlade, som *Aftonbladets* kåsör uttryckte det, "[t]idningsklipp om tusen och en skilda ting under sjuttiofem år, glada och sorgliga i brokig blandning".⁶² Bokfilmens brokighet fungerade här som en metaforisk representation av det förflutnas mångfald. De kanoniska klipp förmedlade kungens, landets och folkets historia, och de många kuriösa småklippen gjorde att enskilda människor kunde känna igen och komma ihåg hur det en gång varit. Lindorm sade sig vilja fånga "atmosfären" av en historisk epok.⁶³ Avgörande för autenticiteten var också att tidningsklippen föreföll vara återgivna i original. I bokform fick de emellertid ett enhetligt typsnitt och en modernare rubriksättning. Några texter om ett skifte på stadsministerposten 1880 fick i bokfilmen 60 år senare rubriken "Louis de Geer går, Arvid Posse kommer" – en typ av rubrik som knappast förekom i 1800-talets tidning.⁶⁴ Lindorm hävdade ändå att "[j]ag har inte skrivit en rad i den här boken. Jag är bara ett slags bokregissör, som sammanställt de olika skedenas egna bilder och uttalanden."⁶⁵

Eftersom Lindorm sällan angav vilka tidningar och datum texterna var hämtade från skulle det vara mycket mödosamt att kontrollera om hans försäkran om äktheten verkligen var korrekt. Helt obearbetade är texterna inte. Oavsett om det är tidigt 1800-tal, sekelskiftet 1900 eller mellankrigstiden som behandlas har bokfilmens sidor redigerats så att de liknar moderna tidningssidor från 1930-talet. 1800-talets tidningssidor var i allmänhet kompakta och tätryckta, med få rubriker och nästan helt utan bilder. I bokfilmerna presenterades historien för läsare som var vana att skumma rubriker och titta på bilder. Ibland gick redigeringen längre än så. En recensent i *Stockholms-Tidningen* uppmärksammade exempelvis ett "fyndigt 'falsarium'" i boken om Oscar II. År 1889 representerades bland annat av en förstasida från *Stockholms-Tidningen* som startade detta

62. Griggs (1933).

63. Erik Lindorm, "Förord", i *Gustaf V och hans tid 1907–1918*, (Stockholm 1936) s. 5.

64. Lindorm (1934) s. 119.

65. [Annons för] "Med kungen för fosterlandet", *Svenska Dagbladet* 16/6 1933.

1908

DIVERSE.

Rödkindade flickor!

Ett par unga flickor med friska, röda rosor på kinderna, önskas som modeller vid sminkillverkning. God lön och lätt arbete. Svar (även anonymt, ifall adressort, poste restante, bifogas) med löneanspråk och uppgifter om utseende, ävensom utförlig beskrivning av kindernas färg och huru den varierar vid olika temperaturer, till »S. T. V. 345» Stockholm, poste restante.

SVENSKA DAMER!

Äldre, distingerad man, med synnerl. fördelakt. uts. tillhörande urgammal, romersk *furstesläkt* (uppt. i Almanach de Gotha) och som gärna bosätter sig i Sverige, önskar ingå äktenskap med en medelålders, fint bildad, sympatisk och *Obs!* *mycket rik* dam av god familj, ägande ett mildt lynne och ett fläckfritt föregående. Reflekerande kunna med fullt förtroende hänvända sig till Mme H. Sechiari, rue Saint Philippe 14, Nizza. Svensk korrespondens. Skämt undanbedes och anonyma skrivelser i dylikt syfte besvaras ej.

Galerslaven Rocambole,

den världsberömda, genialiskt skrivna romanen, läst och beundrad av millioner, är i ny, *illustrerad* upplaga under utgivning på vårt förlag, i häften från 10 öre, samt åtföljd av *gedigna, värdefulla premier*, såsom: Nysilver, Symaskiner, Guld- och silverur, Pendlyer, Regulator, Musikinstrument, Mattor och Gardiner m. m.

En biförtjänst på *hundraåtals kronor* kunna redbara och driftiga personer på alla folkrika platser bereda sig genom att bliva *kommissionärer* för detta enastående lättsålda arbete. Reflekerande erhålla *gratis* och *portofritt* provhäfte och vidare upplysningar från

E. W. Sundqvists Bokförlag, Stockholm
(Etablerad 1891).

28

Mycke' livat har ja' haft
i mina dar, men väge' så livat, som att
»S. T. V.» varor efter Jubileumsprisurventen
från

JOHN FRÖBERG, Finspöng,
har ja' ända' inte kunnat tänka mej. För
att nu förtälar ja' tra me' pengar, å de'
å väl de' mest livade, som fians.
(Gör Ni som ja' skriv till John Fröberg,
Finspöng, efter Jubileumsprisurventen Ni
får den omg., om 30 öre till porto inastndas.
ÖBS! En intressant och fint tryckt min-
neskrift enklöw vid första order. 32

Den herre,

som i Lördags afton utanför Opera-
källaren sökte sätta sig i förbin-
delse med en dam genom att till
henne överlämna en nyckel, om-
bedes giva sig tillkänna för »Blon-
dine», Dagens Nyheter, Gustaf Adolfs
torg.

Monte-Carlo.

Osvikligt system, lämnande 50.000
kronor pr. månad med 4.000 kron-
ors kapital. Svar till »Fortunas
Tidningsk. Odengatan 63, Stock-
holm.

KVINNOR!

En man, utan pengar, ful och
dum, söker sig härmad en ung
hustru, som har pengar samt är
vacker och intelligent. Svar med
fotografi, märkt »S. Bet.», poste
restante, Söderhamn.

Födde

En pojke festar' ut!
Edith Lund. Adolf Lund.
Stockholm d. 18 September 1908.

Den mörka herre

och dam, som Söndag kväll 1/2 9
å automat å Drottninggatan, obser-
verade varandra, bedes ges sig till-
känna i brev, märkt »Intres-
serad 1/2 9», Dagens Nyheter, Gustaf
Adolfs torg, eller mot samma tid
och ställe *annonsdagen!*

*Jag är född inom fars och mors
äktenskap.*

Ragnhild Ullman.

Uthyrn. av ekipage till doktor,
affärsman. Anmälan Nygränd 10,
2 tr.

**Bäst är cementkistan, den faller loko
söder såsom trällkistorna. — Kan bes-
ses å Södermalms begrafningsbyrå.
Hornsögatan 45, och hos
Cement Sarkofag Aktiebolaget.
Stockholm 7, Riks 11 80. Allm. 58 40.**

I bokfilmerna gestaltades historiens mångfald med en brokig blandning små-
klipp, redigerade för att läsas av 1930-talets tidningspublik. Ur Erik Lindorm,
Gustaf V och hans tid 1907–1918, (Stockholm 1936) s. 28.

år. Lindorm hade dock hämtat delar från flera olika förstasidor och satt samman dem till en ny sida som aldrig existerat. Recensenten tyckte emellertid att Lindorms version var bättre än originalet: "Lindorm har varit nog vänlig att pryda sin välkomponerade sida av St.-T. med [grundaren] Jeurlings porträtt, vilket man förgäves söker efter i originalnumret. Denna 'licentia prosaica' må vara honom förlåten, ty hans nya svenska historia är så gnistrande bra och rolig".⁶⁶ Ett annat exempel på Lindorms regiteknik – som ingen kritiker påtalade – gäller Louis de Geers avgång år 1880. Denna händelse beskrevs bland annat i ett kortare textstycke undertecknat av statsministern själv. Vad som inte framgår är att stycket – helt korrekt återgivet – var hämtat från de Geers *Minnen* som kom ut först år 1892.⁶⁷ Klipp-tekniken påminner här om Allan Holmströms genom att texter om samma händelse men från olika tider fick stå sida vid sida. Bokfilmerna fick icke desto mindre mycket god kritik, bland annat med hänvisning till deras autenticitet och objektivitet: "Materialet har insamlats med berömvärd objektivitet", bokfilmerna gav "en helhetsbild av vad som hänt oss och vårt land", och resultatet var "helt enkelt strålande".⁶⁸

På 1930-talet var Lindorm etablerad som poet. Han hade dessutom ett förflutet som redaktör för skämttidningen *Naggen* och hade medverkat i flera tidningar och tidskrifter. Han var däremot inte historiker av facket.⁶⁹ Av många kritiker sågs hans historieböcker emellertid som ett föredöme. Bokfilmerna skapade ett intresse för svensk historia som den akademiska historieskrivningen hade svårt att göra. Lindorm *skrev* inte historia, han lät historien själv träda fram. Och däri låg en viktig skillnad, menade recensenten i *Handelstidningen*: "Tidningsklippen förmedla samtidigheten. En notis omförmäler det aktuella. Dess avfattning har ingenting av efterklokhetens färg över sig. Den som skrev notisen hade, till skillnad från den som skriver historia, icke reda på hur fortsättningen blev."⁷⁰ Myllret av detaljer återupplivade det förflutna på ett sätt som gjorde bokfilmerna lämpliga för skolundervisningen, menade en annan, och "det blir annat än Odhner och

66. W. S.-hn., "Ny svensk historia", *Stockholms-tidningen* 30/11 1934.

67. Jfr Lindorm (1934) s. 119, och Louis de Geer, *Minnen*, senare delen (Stockholm 1892) s. 230.

68. –g. [signatur], "Ny svensk historia", *Socialdemokraten* 8/10 1935; Eli., "En bokfilm om Gustaf V:s tid", *Svenska Morgonbladet* 16/11 1939; –l. [signatur], "En ny bokfilm", *Östergötlands Dagblad* 18/12 1934.

69. Evald Palmund, *Erik Lindorm: ett författarliv* (Stockholm 1996).

70. T. S., "En rolig historiebok", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 10/12 1934.

Grimberg, det”.⁷¹ *Med kungen för fosterlandet* trycktes i tre upplagor och de följande bokfilmerna kom i nya upplagor, senast på 1970-talet.

Intresset från historikernas sida verkar dock ha varit svalt – i *Historisk tidskrift* och *Scandia* fanns under 1930-talet varken recensioner av eller kommentarer om bokfilmerna. Böckerna betraktades som populärhistoria utanför historikernas fält. Bokfilmerna avvek också kraftigt från trender i den samtida akademiska historieskrivningen och betoningen av källkritikens krav på samtidighet, tendensargumentering och beroendeanalys, eller, som Rolf Torstendahl har formulerat det: ”är uppgifterna i detta material pålitliga, och vilka slutsatser har historikern rätt att dra utifrån fastställda fakta?”⁷² Den norske historikern Edvard Bull framhöll tidningarnas värde som historiska källor i *Scandia* 1929, men uppehöll sig framför allt vid svårigheterna att utreda vilka faktorer som påverkat tidningarnas tendens. Innan man slagit fast ägandeförhållanden och politiska band, hänsyn till annonsörer, medarbetarnas arbetsvillkor och källor var det mycket problematiskt att använda pressen som historisk källa: ”Det gjælder her som på alle andre områder, at det å trenge frem til selve den historiske verkelighet er en så venskelig ting, at vi behøver de mest minutøst nøiaktige undersøkelsemetoder, de mest præcise iakttagelser.”⁷³ Lindorm gjorde inga undersökningar av uppgifternas pålitlighet och de slutsatser som drogs handlade i generella ordalag om att tidningsmaterialet fångade tiden och atmosfären. För att övertyga om detta var det viktigt att materialet föreföll att ha en tidsmässig närhet till de händelser som beskrevs. Bokfilmerna kunde då betraktas som en form av källsamlingar, men utan källhänvisningar och utan källkritiska utredningar.

Det intressanta med tidningsmaterialet var emellertid inte om innehållet beskrev händelser på ett pålitligt sätt utan att det en gång haft en stor spridning bland den läsande allmänheten. Enligt *Svenska Dagbladets* recensent lämnade bokfilmerna ”intet besked om det viktigaste av alla historiska problem: vad som verkligen skett i det som syntes ske.”⁷⁴ Bokfilmerna handlade inte om det som *egentligen* hänt, under ytan, utan om själva ytan. Därmed har de mer gemensamt med senare tiders historieskrivning där ”det som syntes ske” – ofta just i tidningarna – ses som väl så intressant

71. ”Lindorm gör ny svensk historia – men skriver inte en rad”, *Svenska Dagbladet* 2/7 1933.

72. Rolf Torstendahl, *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920* (Uppsala 1964) s. 342.

73. Edvard Bull, ”Den moderne pressen som historisk kilde”, *Scandia* 2:1 (1929) s. 28.

74. ”Den oscariska tiden i Lindormsk ’bokfilm’”, *Svenska Dagbladet* 30/11 1934.

som något "egentligt" händelseförlopp, aktörernas motiv och beslut fattade bakom lykta dörrar. I Sture M. Wallers recension av Erik Gullbergs avhandling *Tyskland i Svensk opinion 1856–1871* (1952) hävdades att: "Historiska opinionsundersökningar med utnyttjande av tidningsmaterial som källa äro liksom tidningsforskning överhuvudtaget jämförelsevis nya företeelser." Denna forsknings metodologiska problem handlade just om vilka tidningar som var mest representativa för opinionsläget. Ett organ som skandaltidningen *Fäderneslandet* skulle vara svår att använda i en traditionellt källkritisk studie, men i en undersökning av 1800-talets opinioner var den helt central.⁷⁵ I bokfilmerna motiverades inte materialurvalet, men om man bortser från den moderna redigeringstekniken och fyndiga falsarier, lyfte Lindorm fram folkets historia i den meningen att händelserna presenterades på det sätt som ett folk av tidningsläsare en gång tog del av dem: i tidningsspalter.

Även om bokfilmen om Gustaf V innehåller en hel del längre artiklar innebär den stora mängden småklipp att samlingen har mycket gemensamt med Allan Holmströms klippdagböcker. Dagboken dokumenterar ett liv och bokfilmen försöker dokumentera ett folk. Som i klippdagboken placeras klippen i bokfilmen i ett nytt medium. Bokfilmen försöker efterlikna tidningsformen genom att föra samman ett brokigt material redigerat i flera spalter, med tidningsliknande rubriker och med den äldre stavningen bibehållen. Samtidigt ges det bara undantagsvis explicita referenser till de tidningar där materialet ursprungligen publicerades. Det är snarare klippens form – att de *ser* äkta ut – som fungerar som en referens till historien, en känsla av att man får ta del av autentiska utsnitt av förfluten tid. Därigenom fungerade bokfilmerna också som ett "äreminne" över den tidningspress som skapat historien såsom Lindorm ville minnas den.⁷⁶

Avslutning

Att samla tidningsklipp är att göra uppror mot dagstidningens förgänglighet. Dagens tidning blir vanligtvis skräp redan i morgon. Efter ytterligare en tid tycks de bevarade tidningarna emellertid få ett nytt värde, men nu har nyhetsvärdet ersatts av ett historiskt källvärde. Just den dagsaktuella karaktären hos tidningsmaterialet gör att det för eftervärlden gärna ter

75. Sture M. Waller, recension av Erik Gullberg, *Tyskland i svensk opinion 1856–1871* (Lund 1952), *Historisk tidskrift* 76:1 (1956) s. 106–108.

76. Lindorm (1936) s. 5.

sig som autentiska utsnitt av historien. Och när det som en gång spreds i massupplaga bara finns bevarat i form av klipp i enstaka exemplar tilldelas det unika värden – i varje fall om man skall tro det tidiga 1900-talets samlare.

Klippsamlingarnas historiska minne fungerar på olika sätt beroende på urvalskriterier och hur klippen har ordnats. I Allan Holmströms klippdagbok berättar klippen historien så som han själv upplevde och ville minnas den. Det är en historia av idrottsliga bragder, operascenens stjärnor och en oändlig serie dagsfärska nyhetsfragment från vad tidningarna rapporterade om: allt från politik och krig till festligheter och väderlek. På Sigtunastiftelsen sorterades klippen som i ett bibliotek där de skulle vara lätta att hitta, men där de samtidigt måste uppfylla vissa krav för att passa in. Ju större likhet tidningstexterna hade med boken, desto större var sannolikheten att de klipptes och sparades. I Erik Lindorms klippsamling i bokfilmens form fungerade klippen som minnen genom att återskapa historien så att den blev lätt igenkännlig och upplevdes som äkta. Här blandades stort och smått, så som Lindorm ville minnas historien i efterhand. Eftersom samlingarna bygger på urval och omorganisering av enskilda delar av tidningar är de inga arkiv i egentlig mening, åtminstone inte om tanken var att de skulle "arkivera" tidningspressen och historien. De är emellertid arkiv i den meningen att de arkiverar vad själva klipparbetet och urvalsprocesserna lämnat efter sig. Klippsamlingarna återger därmed samlandets tekniker och överväganden snarare än historien – vilket inte hindrar att de kan vara användbara för historiker som söker ledtrådar till det som en gång varit.

Att tidningsklipp utsågs som bärare och förmedlare av historien både av den enskilde och för folk och nation säger också mycket om tidningspressens ställning under 1900-talets första decennier. Det var under en period då pressen uppfattades som den offentliga arenan framför andra som den fick rollen som oundgängligt tidsvittne. Efter televisionens och kanske redan radions genomslag var (och är) det inte lika självklart att det var i tidningspalterna som historien utspelade sig. Tidningsklippens arkiveringsvänliga form i jämförelse med etermedierna gjorde emellertid att de fortsatte att tillmätas stor betydelse som tidsvittnen, något som i hög grad gäller ännu i dag.

Med de digitala medierna har de stora pappersbaserade pressklippprojekten förvandlats till historia. Indexeringar och söksystem har emellertid snarast ökat i betydelse, inte minst för historiker som söker i databaser och

digitala arkiv. Föreställningarna om det moderna kartotekets välsignelser i Folkhushållningskommissionens klipparkiv – som gjorde själva livet sökbart – lever vidare i visionerna om de digitala arkiven där "allt" kan lagras och göras tillgängligt. Nu som då är det emellertid viktigt att uppmärksamma att de arkiv som befinner sig mellan historikern och historien alltid upprättar gränser mellan det som kvalificerar sig som kulturarv och det som inte är värt att sparas. Arbetet med att välja ut och välja bort vilket material som skall förtecknas, skannas, lagras och tillgängliggöras digitalt upprättar nya hierarkier eller reproducerar gamla. Historikern kommer aldrig förbi arkivet, men genom att uppmärksamma dess uppbyggnad underviker han eller hon kanske att låta forskningen bestämmas av arkivets ordning.

History in newspaper clippings – newspaper clippings in history: Clippings in archives, diaries and newspaper compilation books

This article investigates how newspaper clippings were used to represent the past and to store the present for the future. In the late 19th century and the first half of the 20th century newspapers were often seen as the most important public medium. Collecting newspaper clippings was a way of organizing and keeping a record of public and private memories. However, different ways of collecting created different types of memories. This process is analyzed in and exemplified by three different collections of Swedish newspapers.

The first collection is the diary of Allan Holmström, a private collector, which documents everyday events from the 1870s to the 1960s. Because Holmström added clippings and notes to his diary throughout his life, the diary became an ongoing project of reconstruction of memories rather than an account of how Holmström first experienced events. The second collection is an archive of newspaper clippings founded in 1917 by the Christian foundation Sigtunastiftelsen. The foundation aimed to collect articles about major issues but was not interested in everyday ephemeral news. Thus, this way of collecting reproduced a hierarchy of texts. The third collection is a series of printed volumes of newspaper clippings edited and published as "filmbooks" by Erik Lindorm. He believed that his volumes allowed history to "speak with its own voice". The clippings and the pages look authentic, with the original columns and spelling retained, but some of the clippings were clearly edited to make

the collections – and history – more accessible to modern newspaper readers.

Collections of newspaper clippings provide a record of the past but are themselves historical products. Different collections are part of different traditions and are used in different contexts, which determine what kind of history they store and transmit. An examination of how these collections once constructed the memory of the past can provide a critical perspective on how the archives of today keep a record of the present.

Keywords: Sweden, 19th century, 20th century, archives, historiography, media history, newspaper clippings, press history.